

Salim KÜÇÜK

Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Ordu, Türkiye (sakucuk@hotmail.com)
<https://orcid.org/0000-0003-3582-2576>

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ ÖRNEKLEMİNDE AKRABALIK ADLARINA
DAYALI İKİLEMELER***

Öz: Bu çalışmada Türkiye Türkçesi örnekleminde akrabalık adlarından oluşmuş ikilemeler yakınlık yönünden kan bağı ve evlilik dikkate alınarak iki başlık altında incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışma, Türkçedeki geçmişten günümüze bütün akrabalık adlarını incelemeyi ve köken yönünden değerlendirmeyi değil Türkiye Türkçesindeki sözlük, deyim ve atasözleri sözlüğü türündeki eserlerde ikileme yapısındaki akrabalık adlarını incelemeyi amaçlamakta olup bu bağlamda gerekli hâllerde tarihî ve çağdaş Türk lehçelerine de değinilmiş ve akrabalık adları üzerine yapılan ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. Kan bağına dayalı akrabalık adları ile oluşturulmuş ikilemeler anne, baba, kız, kız kardeş, erkek çocuk, erkek kardeş, dede, nine, amca, dayı, hala ve teyze gibi akrabalık adlarına dayalı olarak; evlilik bağına dayalı akrabalık adları ile oluşturulmuş ikilemeler ise gelin, güvey, yenge, kaynana, kaynata ve torun gibi akrabalık adları dikkate alınarak incelenmiş, kendi içerisinde gruplandırılmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmada ölçünlü Türkiye Türkçesinde kan bağına dayalı akrabalık adları ile oluşturulmuş 43, evlilik bağına dayalı akrabalık adları ile oluşturulmuş 9 olmak üzere toplam 52 akrabalık adı ile oluşturulmuş ikileme tespit edilmiştir. Çalışma ölçünlü Türkiye Türkçesinde hangi akrabalık adlarının yan yana gelerek ikileme oluşturduklarını, ikilemelerde birinci ve ikinci sırada tercih edilen sözcükleri göstermesi ve bunların yazılı kaynaklarda cümledeki kullanımlarını tanımlaması yönünden de önemlidir.

*Geliş Tarihi: 5 Eylül 2024 – Kabul Tarihi: 13 Kasım 2024

Date of Arrival: 5 September 2024 – Date of Acceptance: 13 November 2024

Келген күні: 5 қыркүйек 2024 ж. – Қабылданған күні: 13 қараша 2024 ж.

Поступило в редакцию: 5 сентября 2024 г. – Принято в номер: 13 ноября 2024 г.

DOI: 10.59358/ayt.1544047

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Akrabalık adları, ikileme, Kan bağı, Evlilik bağı

Salim KÜÇÜK

Prof. Dr., Ordu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Ordu, Türkiye (sakucuk@hotmail.com)
<https://orcid.org/0000-0003-3582-2576>

**REDUPLICATIONS BASED ON KINSHIP NAMES IN TÜRKİYE
TURKISH SAMPLE**

Abstract: In this study, reduplications formed from kinship names in the sample of Türkiye Turkish were examined and evaluated under two headings, taking into account blood relations and marriage in terms of closeness. The study does not aim to examine all kinship names in Turkish from past to present or evaluate them in terms of origin but focuses on kinship names in the reduplication structure found in works such as dictionaries, idiom dictionaries, and proverb dictionaries in Turkish. In this context, historical and contemporary Turkish dialects are also mentioned when necessary, and relevant studies on kinship names are utilized.

Reduplications formed with blood-based kinship names were examined, grouped, and evaluated by considering kinship names such as mother, father, daughter, sister, son, brother, grandfather, grandmother, uncle, maternal uncle, aunt, and maternal aunt. Similarly, reduplications formed with marriage-based kinship names were examined, grouped, and evaluated by considering kinship names such as bride, groom, aunt-in-law, mother-in-law, father-in-law, and grandchild.

In the study, a total of 52 reduplications formed with kinship names were identified in standard Türkiye Turkish, 43 of which were formed with kinship names based on blood relations, and 9 were formed with kinship names based on marriage ties. The study is also significant in terms of showing which kinship names come together to form reduplications in Türkiye Turkish, the words preferred first and second in reduplications, and their use in sentences in written sources.

Keywords: Türkiye Turkish, Kinship names, Reduplication, Blood relation, Marriage bond

Giriş

Toplumsal bir kurum olan aile kavramı ile ilişkili akrabalık adları yönünden Türkçe genel olarak zengin bir dil olup söz varlığı yönünden diğer dünya dil ailelerine göre farklılıklara sahiptir. Türkçe, içinde yer aldığı Ural-Altay dil ailesine mensup diğer diller arasında akrabalık adlarına ait adlandırmalar yönünden zenginliği ve kavram çeşitliliği ile dikkati çeker. Hint-Avrupa dil ailesinden farklı olarak Türkçede her aile bireyi farklı terimlerle karşılanmış olup terim zenginliği ve çeşitliliği daha fazladır.

Güncel Türkçe Sözlük'te “Kan bağıyla birbirine bağlı kimse.” (<https://sozluk.gov.tr/>) olarak tanımlanan “akraba” ve bununla ilişkili “akrabalık” esasen kan ve evlilik yoluyla gerçekleşir. Türk kültüründe kan yoluyla gerçekleşen akrabalık *anne, baba, erkek kardeş, kız kardeş, oğul, kız, amca, dayı, hala, dede, nine, yeğen, torun, kuzen* gibi akrabalık adlarını; evlilik yoluyla gerçekleşen akrabalık ise *karı, koca, kaynana, kaynata, gelin, damat, teyze, enişte, yenge, dünür, kayınbirader, baldız, görümce, bacanak, elti* gibi adlandırmaları kapsar (Li, 2019, s. 107-282, 296-420).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde atasözlerinde ‘akrabalık’ ve ‘hısımlık’ kavramına *hısım akraba ile ye iç, alışveriş etme; hısım hısımın ne öldüğünü ister, ne onduğunu; hısımla ye iç, alışveriş etme* (Aksu vd., 2022, s. 295) ve ağızlarda *adamın gözünü akrabalar çıkarır* (*Varto – Muş); *akraba ile ye iç, yâd el ile konuş* (*Bor -Niğde); *akraba olsa da düşman, yabancıdan ehven* (Niğde); *Gözünü kim oydu? – Hısım oydu. -Onun için mi derin oydu?* (Gündüzbey *Yeşilyurt – Malatya) (*Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*, 2016, s. 29, 35, 128) gibi her ne kadar olumsuz anlamlar yüklense de Türkçe genel olarak akrabalık kavramları yönünden sayı, çeşitlilik ve terim yönünden oldukça zengindir. Mesela Gagavuzcada ‘akraba’ kavramı *akraba*, Kırım Tatarcasında *akraba*, Kırımçak ağzında *akr ebe*, Urumcada *akraba, akrabi*, Karaycanın Kırım lehçesinde *akrebe*; Çağdaş Türk lehçelerinden Yeni Uygurcada *akraba, akrabā*; ‘hısım akraba’ kavramı Yeni Uygurcada *ekriba, akrabā, el-ağine*, Başkurtçada *akrap, ekre, ekrep*, Özbekçede *akrebā*, Kazakçada ‘hısım akraba, (yakın ve uzak) akrabalar’ *ağayın-awkım*, ‘yakın ve uzak akrabalar’ *ağayın-jurt*, ‘uzak akrabalar’ *ağayın-қарындас, ağayın-tuwğan, ağayın-tuwıs, ağayın-tuwma*; Karakalpakçada ‘hısım akraba’ *ağayın-tuwğan* ve *ağayın-tūğan* terimleri ile karşılanmıştır (Li, 2019, s. 46, 47). Günümüz Türk lehçelerinde bunların dışında ‘akraba’ anlamı *ağa-ini, akraba, aşaba, atalas, aymak, bağır, bişük ~ büşük, cekcāt, çetiş, ewlâd, hısım, hiş, қа, қadaş, қap, қарындаş ~ қардаş, қawm, nağaçı, nebîre, nesep, nesebdâş, nesîl, nesîldeş, soy sop, söktös, тарығ, tarmak, törөгön, töröl, tuğған, tuğmış, tuğduk, tuğma, tuқum, tuқымdas,*

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

SALIM KÜÇÜK

uğuş, urluk, uruğ ~ uruk, uya, yağuk ve yakın gibi yakın veya farklı sözcüklerle karşılanmıştır (Li, 2019, s. 73-74).

Türkçenin en eski yazılı kaynaklarından Yenisey Yazıtlarında 11'i kadınlarla, 15'i erkeklerle 6'sı ise genel olarak akraba anlamına kullanılan toplam 32 akrabalık adı yer almakta ve bunların önemli bir kısmı eş anlamlı sözcüklerden oluşmaktadır (Yıldırım, 2020, s. 1763, 1780). Köktürk ve eski Uygur yazılı eserlerinde akrabalık adları üzerine yapılan bir çalışmada akrabalık adları cinsiyet, anlam, köken, unvan ve yakınlık derecesi yönünden ele alınmış ve cinsiyete göre 18 kadın ve 16 erkek olmak üzere toplam 34 akraba adı ve bir cinsiyet belirtmeyen 16 adet aile ve akrabalık kavramı tespit edilmiş olup bunların %21'i kan yoluyla, %79'u ise evlilik yoluyla oluşmuş akrabalık adlarıdır (Hunutlu & Yıldırım, 2023: 5, 7, 9, 17). Karahanlı dönemi eserlerinden *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te yaklaşık 60'a yakın akrabalık adı belirlenmiştir (Gömeç, 2002, s. 134). Fethali Kaçar'ın Çağatayça-Farsça şeklinde düzenlenmiş *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde toplam 53 akrabalık adı belirlenmiştir (Soydan, 2022, s. 1).

Anadolu sahasında, Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlât, Velâyet-nâme, Fatihâ Tefsiri* ve *Besmele Tefsiri* olmak üzere dört eserinin incelendiği bir çalışmada kan yoluyla 11, evlilik yoluyla toplam 5 akrabalık adı olmak üzere toplam 16 akrabalık adı tespit edilmiştir (Koç, 2020, s. 275). 15. Yüzyılın başlarında kaleme alınan karışık dilli bir eser olan *Manzume-i Ferâ'iz*'de toplam 74 adet akrabalık adı tespit edilmiştir (Türk & Koç 2021, s. 128). Gerek Eski Anadolu Türkçesi gerekse Osmanlı Türkçesinin söz varlığını barındıran ve 227 yazılı eserin taranması ile oluşturulmuş *Tarama Sözlüğü*'nde 27'si kan yoluyla 30'u evlilik yoluyla akrabalık bildiren 12'si ise kan ve evlilik yoluyla akrabalık bildiren toplam 69 akrabalık adı belirlenmiştir (Telli, 2020, s. 139, 154). Aynı eser üzerine Soydan (2021) tarafından yapılan çalışmada 33 akraba adına yer verildiği görülmektedir. Emiroğlu (2012) tarafından yapılan çalışmada *Türkçe Sözlük* ve *Güncel Türkçe Sözlük*'te toplam 150 akrabalık adı belirlenmiştir.

Gül (2016, s. 210) tarihî Azerbaycan Türkçesi sahasına ait *İbnü Mühenna Lügati*'nde yedinci babda yer alan akrabalık adlarından 16 tanesini incelemiştir. Bu konuda tarihî ve çağdaş Türk dilleri sahasında en kapsamlı çalışma kitap boyutunda Li (2019) tarafından yapılmıştır. Binler'in (2006) hazırladığı sözlükte ise Türk lehçe ve ağızlarında yer alan akrabalık terimlerinin sayısı 6.850 olarak tespit edilmiştir.

Dîvânü Lügâti't-Türk'te 'akrabalar' anlamına *urug tarıg* ikilemesine yer verilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 923). Tarihî Azerbaycan Türkçesi sahasına ait *İbnü Mühenna Lügati*'nde yer alan *açā açā* (آچا آچا)

(KR 215, İST 246) yapısı ikileme gibi görünse de ‘baba’ anlamına gelen Moğolca *aça* sözcüğünün tekrarlanması ile oluşturulmuş olup ‘babanın babası’ karşılığı Arapça ‘dede’ olarak karşılanmıştır (Gül, 2016, s. 211). Benzer durum ‘amca’ karşılığı kullanılan *aga açā* (اغا اچا) (KR 215, İST 246), ‘dayı’ karşılığı kullanılan *aga eke* (اغا اچا) (KR 215, İST 246) ve ‘hala’ karşılığı kullanılan *dü açā* (دو اچا) (KR 215, İST 246), ‘kayınvalide’ karşılığı kullanılan *qadum eke* (قدم يچا) (KR 215, İST 246) gibi kullanımlar için de söz konusu olup bunları ikileme olarak değerlendirmek mümkün değildir (Gül, 2016, s. 212, 213, 215).

Tarama Sözlüğü’nde “annenin babası olan dede” anlamına kullanılan *ana atası* (C I, s. 122), ‘anneanne’ anlamına kullanılan *anası anası* (TaS, C I: 125), ‘babanın babası olan dede’ anlamına kullanılan *ata atası* (C I, s. 270) gibi terimleri de bu bağlamda değerlendirmek gerekir (Telli, 2020, s. 142).

Kalıplaşma, ses, biçim benzerliği ve tekrara dayalı olan ve anlama güç katmak, anlatımı zenginleştirmek amacıyla başvuru ikilemeler, aynı zamanda cümleye önemli bir anlatım gücü ve etkinlik kazandırır (Topaloğlu, 1989, s. 78; Aksan, 2009, s. 175, 176). Korkmaz’a (2019) göre ikileme “Aralarında belli bir ses düzeni bulunan biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu”dur. Bu anlamda ikilemeler Türkçede kelime yapma yollarından biri olup (Ağca, 2017, s. 89), birer bağımsız sözlük birim unsurudur. Özkan (2010, s. 568-571) *Türkçe Sözlük*’te semantik olarak deyimleşmiş veya işlev yönünden zarflaşmış 347 ikili sözlük birim unsura yer verildiğini tespit etmiştir.

Türkçenin bilinen ilk yazılı eserlerinden günümüze ulaşan ve gerek tarihî gerekse çağdaş Türk lehçelerinde karşımıza çıkan ikilemeler Osmanlı Türkçesinde *terkib-i ihmâlî, mühmelât* (Topaloğlu, 1989, s. 78), *atf-ı tefsiri* (Yalçın, 2007, s. 2) ve Türkiye Türkçesinde *atf grubu* (Banguoğlu, 1940, s. 70), *bağlam öbeği* (Banguoğlu, 2011, s. 510), *çift kullanılış* (Mansuroğlu, 1958), *ikileme* (Hatipoğlu, 1981; Korkmaz, 2019, s. 157), *ikiz kelime* (Eren, 1949; Korkmaz, 2019, s. 159), *ikizleme* (Gramer Terimleri, 1940; Emre, 1945; Ağakay, 1953; Saraç, 1976, s. 1098; Bilgegil 1982, s. 162; Aksan 1987, s. 47), *ikizlenme* (Gencan 1979, s. 193), *ikilemeli (yinelemeli) ad* (Atabay vd., 1983), *katmerleme* (Üçok, 1947: 62) *kelime ikilemesi* (Dilbilgisi Terimleri, 1949), *kelime koşması* (Ağakay, 1954), *koşma takım* (Banguoğlu 1959, s. 150, Saraç 1976, Gencan 1979, Vardar 1980, Tuna 1982-1983), *yakın anlamlı çift* (Tezcan, 1978, s. 298) ve *tekrar* (Tuna, 1949, Ergin 1958, s. 654) terimleri ile karşılanmış ikileme için birden fazla terim kullanılmıştır.

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

SALIM KÜÇÜK

Aynı isim, sıfat, zarf, ünlem, fiil veya fiilimsinin tekrarlanması; isim, sıfat, zarf, bağlaç ve fiil türünde zıt anlamlı kelimelerle; isim, sıfat, zarf, bağlaç ve fiilimsi türünde eş anlamlı kelimelerin bir araya gelmesi ile; çekimli fiil, bağlaç ve sıfat-fiillerle veya ikinci kelimeye m- ünsüzünün eklenmesi ile, yansıma sözcük ve bağlaçlarla farklı yapılarda oluşturulan ikilemeler (Aksan, 2014, s. 81-89; Aksan, 2015, s. 67-70, 206-207; Aksan, 2019, s. 65-69) yönünden zengin bir söz varlığına sahip olan Türkiye Türkçesinde bu alandaki söz varlığı Akyalçın (2007) tarafından bir sözlük bütünlüğü içerisinde bir araya getirilmiş ve yayımlanmıştır.

İkilemelerde iki kelime bir araya gelip tek bir anlam bildirmekle birlikte *yorgun argın, çalı çırpı, gece gündüz* örneklerinde görüldüğü üzere bağımsız bir biçimbirim olan birinci kelime aynı zamanda gramatikal işaretleyici rolünü üstlenir ve kendinden sonraki sözcüğe dönüştürülür ve tek bir anlam bildirir. Aynı durum akrabalık adlarına dayalı ikilemelerde de görülür. İkinci sözcüğün genellikle farklı bir akrabalık adından oluştuğu ikilemelerde birinci sözcük aynen tekrarlanmamakla birlikte ikinci akrabalık sözcüğü farklı veya eş değer yapıda olup *ana ata, ana baba, avrat uşak, baba kız, baba oğul, baba dede, dede nine, eş sevgili, eş yoldaş* gibi yapılarda birinci sözcük işaretleyici yani ikinci akrabalık adını belirleyici konumundadır ve aynı zamanda birer bağımsız sözlük birim olan bu yapılar anlamca birliktelik, çokluk, pekiştirme, sınırlandırma (*ana kız* DS) deyimlerde abartma (*ana baba günü* TDV) gibi anlamlar yüklerler.

Nitekim mirası konu edinen ve karışık dilli bir eser olan ve 15. yüzyılın başlarında Muhammed Bin Abbas tarafından telif edilmiş olan *Manzûme-i Ferâ'iz*'de akrabalık adlarında Türkiye Türkçesine benzer olarak *analu atalu* (anası babası olan. s. 224) kullanımı yer almaktadır (Türk & Koç 2021: 127).

Yöntem

Nitel araştırma yöntemi olan belge taraması yöntemi ile Ölçünlü Türkiye Türkçesi sahasında tanıklı bir çalışma olan *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*'nün (TİS: Akyalçın, 2007) yanı sıra *Güncel Türkçe Sözlük* (GTS), *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü* (SDS: Yurtbaşı, 2012), *Türkçenin Deyim Varlığı* (TDV: Sinan, 2015), *Türk Atasözleri Sözlüğü* (TAS: Aksu vd. 2022) ile ağızları konu edinen *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* (BAAD: 2016) adlı eserlerde yer alan akrabalık adlarına dayalı ikilemeleri incelemeyi konu edinen bu çalışmada mevcut söz varlığı atasözü ve deyimler de dahil edilerek bütüncül bir yapıda ele alınıp incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Çalışmada taranan eserlerde yer alan akrabalık adı ile ilgili ikilemenin varsa tanığına da yer verilmiştir. Çalışma ikileme şeklindeki akrabalık adlarını incelemeyi amaçladığından gerekmedikçe akrabalık adlarının tarihî gelişimlerine değinilmemiş ve köken bilgisine başvurulmamıştır. Akrabalık adları içerisinde yer verilen ve *çoluk çocuk* anlamına gelen ikilemeler başlı başına bir bildiri, makale konusu oluşturduğundan çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir.

1. Kan Bağına Dayalı Akrabalık Adları ile Oluşturulmuş İkilemeler

Eski Türkçede ‘akrabalık’ *böşük tüngür* (P.P. 64, 6; Usp. 269, Caferoğlu, 2011, s. 50) terimi ile karşılanmış olup kan bağına dayalı akrabalık ile ilgili olarak ‘ata, ecdat’ karşılığı *apa* ve *eçü*, ‘anne; üvey anne’ için *ög*, ‘baba’ için *ata* ve *kañ* ‘yeğen’ için *atı* ve *yegen/yigen*, ‘teyze oğlu’ için *çıkan*, ‘ağabey, amca’ için *eçi*, ‘abla’ için *eke*, ‘erkek kardeş’ için *ini*, ‘erkek çocuk’ için *ogul*, *tay* ve *urı*, ‘kız çocuk’ için *kız ogul*, ‘kız kardeş’ için *şingil*, ‘zevce’ için *yotuz* ve ‘kayınbirader’ için *yurç* gibi terimler kullanılmıştır (User, 2009, s. 247-253, Ercilasun, 2011, s. 190).

Günümüz Türkiye Türkçesinde ise kan yoluyla gerçekleşen akrabalık adları *anne*, *baba*, *erkek kardeş*, *kız kardeş*, *oğul*, *kız*, *amca*, *dayı*, *hala*, *dede*, *nine*, *yeğen*, *torun*, *kuzen* gibi terimlerle karşılanmaktadır.

Türkçenin en eski yazılı kaynaklarında kan bağına dayalı akrabalık adları arasında ‘ata, ecdat’ veya ‘ecdat, cet, ata’ karşılığı *eçü apa* (eçümüz apamız tutmuş yer sub edisiz olmazsun ‘atalarımızın dedelerimizin zapt ettiği yurt sahipsiz olmasın’ Kül Tigin Yazıtı, D 19) ikilemesine yer verilmiştir (User, 2009, s. 247, 249; Li 2019, s. 110).

1.1. “Anne (karı)” ve “baba (koca)” ile ilgili ikilemeler

Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan *öksüz* kelimesi Eski Türkçede *anne* karşılığı kullanılan *ög* kelimesi ile ilişkilidir. Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden *Altun Yaruk*’ta *anam hatun* (620, 632), *ögey ana* (Usp 133, 0,8) kullanımlarının yanı sıra *ög ana* (495, 4) ikilemesine rastlanır (Aksan, 2008, s. 85). 11. yüzyıl Karahanlı Türkçesinde *ög* sözcüğü yerini *ana* sözcüğüne bırakmıştır (Aksan, 2008, s. 85). Dede Korkut hikâyelerinde *anne*’den hep *ağ pürçeklü ana* (ak kaküllü ana) olarak bahsedilir (Aksan, 2008, s. 85).

Günümüzdeki *karı kız* ikilemesine benzer olarak eski Türkçede Köktürk yazıtlarından Tonyukuk yazıtında (II G 48) ‘kız kızan’ anlamına *kız kudız* ikilemesinin kullanıldığı görülmektedir (Ercilasun 2016, s. 620).

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

SALIM KÜÇÜK

Koduz eski Türkçede ‘kadın, dul kadın’ demektir (Aksan, 2003, s. 98). Karahanlı döneminde ise ‘dul kadın’ kavramı *tul tugsak* şeklinde karşılanmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 899).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *anne, ana*, Arapça kökenli *valide* sözcüklerinin yanı sıra ağızlarda *aba* (DS I: 1-4, VI: 4403), *abı* (DS I: 3), *abo* (DS I: 27), *abu* (DS I: 31) sözcükleri de kullanılmıştır.

Orhun ve Yenisey yazıtlarında *baba* için yalnızca *kañ* (*kañım kağan süsi böri teg ermiş* ‘babam Hakanın askeri kurt gibi imiş’ (Kül Tigin Yazıtı, D 12) sözcüğü kullanılmıştır (Li, 2019, s. 148). Eski Uygur Türkçesinde *kañ* sözcüğünün yanı sıra *ata* da kullanılmaya başlanır (Li, 2019, s. 139). Eski Uygur Türkçesinde *ana baba* karşılığı *ata ana* ikilemesi sıkça kullanılmıştır (*atamka anamka boşug kolup...Meine eltern um Erlaubnis bittend*, *ataka anaka yaz-* ‘gegen die Eltern sündigen (Mutter vor Vater); *yarlukançuçı könüllüg ana ata yarım küçüg asarlar* ‘die barmherzigen Eltern vermehren [seine] halbe Kraft’ (?) (Mutter vor Vater) vb. Röhrborn, 1977, s. 254-255; Aksan, 2008, s. 91).

Anadolu sahasında Hacı Bektâş-ı Velî’nin *Besmele Tefsiri* adlı eserinde aynı ikileme “*Ata ana oğuldan kızdan nicesi yüz döndürürler.*” (BT. 13a) şeklinde geçmektedir (Koç, 2020, s. 269).

Salurcada *ata-ana* ikilemesi ‘ana-baba’ anlamına günümüzde de kullanılmaktadır (Li, 2019, s. 140). Farklı olarak Türk lehçelerinden Azerbaycan, Türkmen, Yeni Uygur, Özbek, Urum, Karaçay-Balkar, Kumuk, Nogay, Kazak, Karakalpak, Tatar, Başkurt, Kırgız lehçelerinde *ata-baba* ‘ecdat’; Azerbaycan Türkçesinde *dede-baba*, Altay Türkçesinde *ada-öbökö* ve Tuvacada *ada-ögbe* ‘ecdat’ karşılığı kullanılmaktadır (Li, 2019, s. 143).

Eski Anadolu Türkçesinde *baba* için *ata, ana baba* kavramı için *ata ana* ikilemesi (Süheyl ü Nevbahar, Mordtmann yay., bk. Çağatay, a. y. 296) kullanılırken Dede Korkut’ta *baba* sözcüğünün *ata* ile birlikte kullanıldığı ve saygı ifadesi olarak *ağam* ifadesinin kullanıldığı görülür (Aksan, 2008, s. 93, 94).

Zaman içerisinde Türkiye Türkçesine gelinceye kadar *ata* sözcüğünün kullanımı azalırken *baba* sözcüğünün kullanımı artmış, buna karşılık çağdaş Türk lehçelerinde *baba* yerine *ata* sözcüğü yaygınlaşmış ve yerleşmiştir (Aksan, 2008: 95). Ancak lehçelerde *baba ata* ikileme olarak “ecdat” anlamına kullanılmıştır (Li, 2019, s. 147).

Türkiye Türkçesi ağızlarını konu edinen *Derleme Sözlüğü*’nde (DS, 2009) *baba* sözcüğü fonetik değişime uğrayarak birden fazla kullanımla karşılanmıştır: *babey* (DS I: 452), *babo* (DS I: 452, 453, VI: 4438), *babu*

(DS I: 452, 454), *bıba*, *bıbe* (DS I: 452, 653), *boba* (DS: I: 452, 715), *buba* (DS I: 774, DS VI: 4465), *buva* (DS I: 774, 807, VI: 4465), *uva* (DS VI: 4046), *voa* (DS VI: 4107).

Türkiye Türkçesinde *anne baba* veya *karı koca* anlamına kullanılan ikilemelerde belirleyici sözcük olarak *ana*, *avrat*, *eş*, *kadın* ve *karı* sözcükleri tercih edilirken evin reisi erkek yani koca ile ilgili ikilemelerde ise *baba* sözcüğü belirleyici olarak tercih edilmiştir.

1.1.1. ‘Ana’ sözcüğünün belirleyici olduğu ikilemeler:

ana ata: Soyundan gelinen insanlar.

İnsanoğlu bir sınıra razı olmalıdır. Olmayacak olursa bundan kendisi, evlâdü ayalı, anası atası, akrabayü taallükatı, daha sonra da konu komşusu zarar görür. (Fakir Baykurt, Köygöçüren, s.182) (TİS)

ana ata sofrasında büyümemiş: Eğitilmemiş, yol yordam bilmiyor. (SDS, TDV)

ana avrat: Bir erkeğin eşi, anası olan kadınlar.

Sinirden eli ayağı titriyor, ana avrat küfrediyordu. (Tarık Akan, Anne Kafamda Bit Var, s.78) (TİS)

ana avrat asfalta koşmak (TDV)

ana avrat dümdüz / düz gitmek: Ağza alınmayacak küfürleri peşpeşe sıralamak: *Ana avrat düz gidiyor Kâzım Ağbiy. Sen bilirsin yine.* A. İlhan (SDS, TDV)

ana avrat küfretmek (veya dümdüz gitmek): (Argo) sövmek, küfretmek: “Sık sık kavga çıkıyordu aralarında, ana avrat küfrediyorlardı.” – Cemil Meriç (GTS)

ana avrat sövmek: Birinin ana ve babasına küfretmek: *Dalkavuk devri değil eski kasaid yerine / Debanız ana avrat sövüyor birbirine.* M. A. Ersoy (SDS, TDV)

anasına avradına sövmek (TDV)

ana baba: Ana ile babanın oluşturduğu birlik. (GTS)

ana baba: Ebeveyn; çocuğu dünyaya getirenler./ (günü). Çok kalabalık, hareketli ve telaşlı bir durumda.

Savaşta benim her şeyim gitti. Köyüm kasabam, anam babam, her şeyim. (Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor, s. 202)

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

SALIM KÜÇÜK

Cumhuriyet Alanı bir anda ana baba gününe dönmüştü. (Oktay Rifat, Bir Kadının Penceresinden, s. 56) (TİS)

ana baba bir (kardeşler) (TDV)

ana baba duası: Anne ve babasının evlattan memnun olarak Allah'tan hayır dilemeleri. (SDS)

ana baba eline bakmak: Anaya, babaya muhtaç olmak: henüz kendi kazancı olmadığı için maddi yönden anne ve babasının vereceği para ile geçinmek zorunda kalmak: Altın bileziğini koluna taktı, ana baba eline bakmaktan kurtuldu. (SDS)

ana baba eline bakmak (TDV)

ana baba evladı: Değerli, sevgili çocuk. (SDS, TDV)

Ana baba evlat için, evlat kendi başı için. (Seslikaya *Ardeşen-Rize) (BAAD)

ana baba günü: *Sıkıntılı, telaşlı, tehlikeli zaman veya durum: Hemşire haberin var mı? Hümkârın arabasını göze görünmez bir çift doru şeytan çekiyormuş. Ana baba gününe kadar kaldık hemşire, ana baba gününe.* (N. F. Kısakürek) (SDS, TDV)

ana baba kuzusu: 1. Nazlı çocuk, bakıma muhtaç küçük çocuk. 2. Nazlı büyütülmüş, güçlüğe alışmamış, deneyimsiz, toy. (SDS, TDV)

Ana baba taht yaptırır, baht yaptıramaz. (*Bor-Niğde) (BAAD)

ana baba yavrusu (TDV)

Anaya babaya hizmet, Tanrı'ya ibadet. (Gündüzbey *Yeşilyurt-Malatya) (BAAD)

anah babalı: Anası babası, arkası olan.

Seni anah babalı bir güzel sanmışım. (Kitaplık Dergisi, S.65, 2003, s. 27) (TİS)

anah babalı büyüsün: Bebekler için söylenen bir iyi dilek sözü. (GTS, TDV)

anah babalık: Anne ve babanın görevlerine ilişkin.

Destek bulun, okulla bağlantı kurun, öğretmenleri ve okulun psikolojik danışmanı ile konuşun, çocuğunuzun sorununu kararlı bir şekilde ortaya koyun, etkin anah babalık kurslarına katılın, gerekirse profesyonel yardım alın. (Özgü Yolcu, Akşam Gazetesi. 02.06.2003) (TİS)

anam babam: Ebeveyn; değer verdiğim insansın anlamında..

Ben seni anam babam bilmişim. Bu bölgenin çocuğuyum. Bana, 'Kusura bakma benim akrabam var ona oy vereceğim' diyemezsin. (Muharrem Sarıkaya, Sabah Gazetesi, 25.09.2005) (TİS)

anam babam: Yakınım, sevdiğim: *Oh anam babam, bu, ne bu Süleyman?* M. Coşar (SDS, TDV)

anam babam kesem; elimi soksam, yesem: Kişi, başkasından yardım beklememeli, kendi kazancıyla geçinmelidir. (TAS)

Anam babam kesem, elimi soksam yesem. (*Suşehri – Sivas) (BAAD)

Anam anam dediği, hamam anası kıl/ kel Fatma değil mi? (TDV)

ana bacı: Anne, kız kardeşler gibi yakın kadınlar.

Sonra Kazım abi, 'Ben bu yatakhanein 4. Murad'ıyım ve sigarayı hepimize yasaklıyorum. Anası bacısı güzel olanlar buyursun içsin!' diye bağırdı. (Erdoğan Baysal, Tütün Parası, s.76) (TİS)

anam bacım: Kişinin annesi ve kız kardeşleri veya onlar kadar değer verdikleri.

Duranâ: "Esen Ali yabancı değil" dedi. "Oturun..." "Onlar benim anam bacım yerine" dedi Esen Ali. (Fakir Baykurt, Onuncu Köy, s.52) (TİS)

Anası bacısı güzel olanlar buyursun içsin!' diye bağırdı. (Erdoğan Baysal, Tütün Parası, s.76) (TİS)

anası danası: Ana, çocukları ve yakın çevresi, arkadaşları; herkes.

Kızımız Esra'nın anasının danasının yüz makyajı birer örnek. (Cumhuriyet Gazetesi, 14.07.2004, s. 2) (TİS)

anası danası: soyu soppu, ailesi: Anası danası onu arar sorar oldu. (SDS, TDV)

anası kızı: Hepsi, tamamı, tümü. (DS I)

anasız babasız: Anası ve babası olmayan; kimsesiz. Arkasız, güçsüz.

Anasız babasız bir çocuk iyilikseverlerin yüreklerini daha çabuk yumuşatır. (Adalet Ağaoğlu, Ölmeye Yatmak, s. 240) (TİS)

anallı danalı: Cümbür cemaat, kalabalık bir biçimde.

Böyle misafirlik olmaz ki kardeşim bunlar anallı danalı başımıza yığıldılar, bir haftada iflas ettik billah. (G.K.D. Balıkesir). (TİS)

anası danası: Soyu soppu, bütün aile. (GTS)

Anası kızı otuz koyunum var. (TİS)

avrat koca: Eşlerin erkek ve dişi olanları.

Her evde kocaman bir hamam olacak insanlar artık ter pislik kokmayacak avradı ile kocasıyla yatarken. (Erdoğan Baysal, Tütün Parası, İstanbul, s.21) (TİS)

avrat uşak: Kadın, çocuklar ve ailenin diğer bireyleri.

Köylüler bir başıma biriktiler, bir biriktiler! Çoluk çocuk, avrat uşak... el değer etek değmez beni soyuverdiler. (Yaşar Kemal, Ölmez Otu, s.18) (TİS)

Diğer Türk lehçelerinde ‘anne’ kavramı *ana ~ ene, apa ~ aba, ayi, bibi, çêçe, ebe, eçe, mama, nene, ög, wâlîde* gibi sözcüklerle karşılanmıştır (Li, 2019, s. 150-159).

1.1.2. ‘Baba’ sözcüğünün belirleyici olduğu ikilemeler:

Eski Uygur Türkçesinde evin reisi ‘koca’ için *er* ve *erkek* terimleri kullanılmıştır (Doğan & Erdin, 2018, s. 186). Türkiye Türkçesi atasözlerinde genellikle *koca, herif, er, erkek, bey* gibi terimler kullanılmıştır (Hirik, 2017, s. 1741). Trakya ağızlarında koca için *goca, kuca, adam, erif, ayvaz, bēmki / bēmkişi / bēmkiy* gibi kullanımlar mevcuttur (Özden, 2017, s. 269).

baba ana: Ebeveyn; baba, anne, büyükler.

Senin baban anan nerede yavrurum. (Yaşar Kemal Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, İstanbul s. 38) (TİS)

baba ata: Soyundan gelinenler, geçmiş.

Çil Ümmet: Babana atana rahmet!.. Topal Talip: “Adam evladını görüyor musun?” (Fakir Baykurt, Köygöçüren, s.80) (TİS)

baba dede: Atalar.

Kendinin de, babadan dededen kalma on bir ağaç zeytini vardı. (Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, s.123) (TİS)

baba kız: Baba ile kızı; çok yakın olmayı anlatır..

Hangi gizli ruh alakası bizi birbirimize bağlamış, iki sene sonra 40 yıllık iki dost hatta bir baba kız gibi birbirimizin kollarını atmıştı? (Bülent Aksoy Nazan. Türk Edebiyatına Eleştiriler Bir Bakış Berna Boran'a Armağan, s.93) (TİS)

baba oğul: Baba ile oğlu.

Oya hanım hakkında rezil dedikodu yazıları yazan sahteci baba oğul hakkında ne düşünüyor. (Deniz Gökçe, Akşam Gazetesi, 01.03.2004) (TİS)

babalı analı: Ana baba gibi aile büyüklerinin olması.

Öteki yıllarca öncenin babalı analı sofrasına bağdaş kurmuş, anasının kuru nane serpilmiş, sarmısaklı yoğurt dökülü tatar böreğine girişmişti. (Orhan Kemal, Önce Ekmek, s. 23) (TİS)

babası ağası: Baba veya sözünü dinleyeceği bir büyüğü; büyük erkek kardeşi.

Bunun babası ağası kocası mocası yokmuştur. (Kemal Tahir, Kelleci Memet, s. 120) (TİS)

babası dedesi: Ataları, soyu.

Bak, kulağını iyi aç ki, neler duyacaksın İsmail Ağam, açılıyor, al gözüm seyreyle beylerin hünerlerini, ben bir dul kadının oğluyum, babası dedesi belli olmayan. (Yaşar Kemal, Yağmurcuk Kuşu, s. 138) (TİS)

Diğer Türk lehçelerinde ‘baba’ kavramı *aça, ağa ~ aka, ata, baba, dede, eke, kaç, papa, peder, tata* gibi sözcüklerle karşılanmıştır (Li, 2019, s. 136-150).

Evlilik ilişkisinde kadının kocası olan baba için ‘koca’ karşılığı diğer Türk lehçelerinde *abuşka, ādam, argış, ayaktaş, bay, beg, cubay, cuft, er, eren, erkek, eş, evdeş, halāl, kişi, koca, küdegü, oğonnor, ortak, öbögön, refik, umrdâş, üydeggi, yastıkdaş, yoldaş, zevç* gibi terimler kullanılmıştır (Li, 2019, s. 296-311).

1.1.3. ‘Eş’ sözcüğünün belirleyici olduğu ikilemeler:

Evli erkeğin karısı anlamına kullanılan *eş* sözcüğü Yenisey yazıtlarında günümüz Türkiye Türkçesindeki ile aynı anlamda: *tañlarım er atım yok <ü>çün yēti aşnuki eşim taş <u>ru tikti* “Taylarım. (Önceleri) erkeklik adım olmadığı için yedi eski eşim, dostum taş(a) yazdırıp dikti(ler).” (Hemçik-Çırgakı (E 41), 2) şeklinde kullanılmıştır (Yıldırım, 2020, s. 1773).

Eski Türkçeden itibaren *ortuq, ortak* şeklinde kullanılan sözcüğe *İbnü Mühenna Lügati*’nde ‘ortak (eş)’ (Gül, 2016, s. 214) karşılığı verilmiş olup sözcük bugün Türkiye Türkçesinde anlam değişmesine uğrayarak ‘kuma’ yani birden fazla kadınla evli erkeğin eşlerinden her biri karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Türkiye Türkçesinde ikilemelerde “evli kadın” karşılığı *eş*, *yoldaş* sözcükleri de kullanılmıştır.

eş sevgili: Çok, candan sevilen; yaşam paylaşılan, değer verilen kişi.

İki şık şık bir tık tık tekniğiyle yazmak kolay sanıyorsanız, yanılıyorsunuz. Yediğinizi, içtiğinizi, ne zaman, nerede, kiminle ne yaptığınızı, neleri ve kimleri sevdiğinizi, yatağınız yorganızdan çorbanıza kadar ev hâlinizi, eşinizi sevgilinizi varsa çocuğunuzu, yoksa kedinizi, köpeğinizi, kaşınıtınızı, takıntınızı... (Zeki Coşkun, Radikal Gazetesi, 24.11.2006) (TİS)

eş yoldaş: Çok yakın kimseler, dost ve tanıdıklar; arkadaş.

Ya Rabbena eşimden

Eşimden yoldaşımdan

Aklımı alma başımdan

Kabre vardığım gece (Sabahattin Eyüboğlu, Yunus Emre, s.85) (TİS)

1.1.4. ‘Kadın’ ve ‘karı’ sözcüklerinin belirleyici olduğu ikilemeler:

Eski Uygur Türkçesinde ‘karı koca’ anlamına *er-xotun* terimi kullanılmıştır (Doğan & Erdin, 2018, s. 173). Eski Uygur Türkçesi atasözlerinde kadından *hanım*, *kadın* ve *hatun* olarak söz edilmiştir (Doğan & Erdin, 2018, s. 186).

Türkiye Türkçesi atasözlerinde de kadından *hatun*, *hanım*, *avrat*, *karı* ve *kadın* şeklinde bahsedildiği görülür (Hirik, 2017, s. 1738). Kavram, Trakya ağızlarında *karı*, *kār*, *ātun*, *gadın*, *kāy*, *anım*, *bēmki* / *bēmkişi* / *bēmkiy*, *dudu* ve *külkahyası* terimleri ile karşılanmıştır (Özden, 2017, s. 269).

Bir karı bir koca, börek yer her gece. (Zile, *Mesudiye – Ordu)

Dumansız baca, çekişmedik karı koca olmaz. (Alınca-Giresun) (BAAD)

Her kadının adı var, kadın kızın adı ne? (-Niğde) (BAAD)

karı kısrak: Bir erkeğin evlenmiş olduğu kadını ailesi ve hayvan benzeri malı varlığı.

İtimizle, karımızla kısrığımızla, çoluğumuzla. (Yaşar Kemal, İnce Mehmet, s. 46) (TİS)

karı kız milleti: Kadın milleti. (GTS)

karı kızan: Eş kadın ve çocuklar.

Taşbaş gibi bir dinsize kapılmış bir Çukurova köyünün, çoluk çocuk, karısı kızısıyla 5 yıl nasıl hapislerde inlediğini anlattı. (Yaşar Kemal, Yer Demir Gök Bakır, Dağın Öte Yüzü, s, 256) (TİS)

karı koca: Birbirleriyle evlenmiş kadın ve erkek.

"Oğulları Amerika'ya kaçtığından beri karı koca ismini bile ağızlarına almıyorlardı." - Oğuz Atay (GTS)

karı koca: Birbirleriyle evlenmiş olan kadın ve erkek.

Gerçek bir karı koca gibi otelin gece bekçisinden 19 numaralı anahtarı almıştık. (Orhan Pamuk, Yeni Hayat, s. 92) (TİS)

Karı koca bokçu oldu, oğlan uşak okçu oldu. (*Silifke – İçel) (BAAD)

Karı koca can koca, dertlere derman koca. (-Samsun) (BAAD)

karı koca ilan etmek: Evlendirmek, nikahını kıymak (SDS)

karı koca olmak: Nikahlı veya nikahsız birlikte yaşamaya başlamak. (GTS)

Karı koca, helva yer her gece. (*Merzifon – Amasya) (BAAD)

Oğlan uşak belde çok, karı koca elde çok. (*Silifke-İçel) (BAAD)

tütmedik baca, çekişmedik karı koca olmaz: Aile içinde ufak tefek birtakım çekişmeler, fikir ayrılıkları olabilir. Bunu doğal karşılamak gerekir. (TAS)

Evlilik bağına dayalı evlilik ilişkisinde karısı olan kadın için ‘karı’ karşılığı diğer Türk lehçelerinde *abağay, aile, ambâk, argış, ‘awrat, ayaktaş, ‘ayâl, biç, cahtar, camağat, cubay, cuft, ebçi, emegen, eş, evdeş, halâl, hanım, harem, hawü, heley, qarçık, katun, kelin, kisi, köç, kuma, kurtka, kündeş, küni, ortak, refika, tokal, umrdâş, üydegi, wesni, yastıktaş, yoldaş, yutuz, za ‘îfa* ve *zevce* gibi terimler kullanılmıştır (Li, 2019, s. 311-341).

Türkiye Türkçesinden farklı olarak ‘karı koca’ anlamına *Tarama Sözlüğü*’nde *er avrat* (“Biri birisinden kaçır yat gibi / Olinmaz bular hiç *er avrat* gibi” (C III, s.1489) ikilemesine yer verilmiştir (Telli, 2020, s. 148).

1.2. ‘Kız’ ve ‘Kız Kardeş’ Sözcüklerinin Belirleyici Olduğu İkilemeler

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ‘kız kardeş’ için *abla, bacı, kız kardeş* sözcüklerinin yanı sıra; ağızlarda *aba* (DS VI: 4403), *abo* (DS I: 27), *abu* (DS I: 31), *abla* (DS I: 23), *abıla* (DS I: 20), *abilla* (DS I: 21), *abilâ* (DS I:

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

SALIM KÜÇÜK

23), *able* (DS I: 24), *abula* (DS I: 32), *apla* (DS I: 289), *ave* (DS I: 380); *baccı* (DS I: 457), *bacey* (DS I: 457), *baci* (DS I: 457), *baco* (DS I: 457, 458), *baji* (DS I: 457, 489), *paci* (DS III: 3375); *eci* (DS III: 1660-1661), *ice* (DS III: 2501), *ici* (DS III: 2501, 2503); *egeç*, *egeçi* (DS III: 1661, 1672), *kada* (DS IV: 2587), *silik* (DS V: 3634), *uye* (DS VI: 4789) sözcükleri kullanılmıştır. Abla için Trakya ağızlarında *aba*, *ade*, *billa*, *cice*, *dudu* ve *tadım*; kız için *kız*, *kızan*, *kız kızanı*, *kızancık* ve *kancık* sözcüklerinin kullanıldığı görülür (Özden, 2017, s. 266).

Türkiye Türkçesinde ‘kız’ ve ‘kız kardeş’ sözcüklerinin belirleyici olduğu ikilemelerde genellikle *bacı* ve *kız* sözcükleri kullanılmıştır.

Kız gelin ikilemesi Yenisey Yazıtlarında “*kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e eçiçim er öglar oğlan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim* “Hanım Tölböri, halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım ve gelinlerim, (hepsine) doymadım.” Uyük-Turan (E 3), 6 (Yıldırım, 2020, s. 1766) şeklinde kullanılmıştır.

Anadolu sahasında Hacı Bektâş-ı Velî’nin *Velâyet-nâme* adlı eserinde aynı ikileme “Meger kim *kız gelin* bir yire cem’ olup ol buğarda ton yurlardı.” (V. 5b) şeklindedir (Koç, 2020, s. 274).

bacı kardeş: Aynı anne ve babadan doğmuş erkek ve kız kardeşler. Onlarla kardeşiymişçesine çok yakın olan, kadınları kardeşi gibi gören.

Kılık kıyafeti dert edinmekten kurtulmuş, yiyip içmeyi beşinci onuncu plana atmış, kuru yerde yatacak kadar kalenderleşmiş, kadınlarla bacı kardeş, erkeklerle akran arkadaş, şakacı, güleç, gurursuz, tam halk adamı öğretmenler, sağlıkçılar, yöneticiler de var. (Fakir Baykurt, Şamarı Oğlanları, s.47)

Biz seninle birlikte büyümedik mi, bacı kardeş gibi. (Kemal Tahir, Köyün Kamburu, s. 375) (TİS)

kız gelin: Genç kız gelinlik çağındaki bayan, kadın ve benzeri insanlar.

Az sonra oğlan uşak kız gelin önlerinde Meryemce diyor domuz yükleniyorlar kapıya. (Yaşar Kemal, Yer Demir Gök Bakır, s.39-40) (TİS)

kız karı: Genç kız eş kadınlar.

25 kuruşa kızını karısını satan ki köylü milletidir. (Yaşar Kemal, Yer Demir Gök Bakır, s.315) (TİS)

Türkiye Türkçesinde ‘kız’ ve ‘kız kardeş’ kavramlarının belirlenen konumunda olduğu ikilemelerde *ana*, *baba*, *kardeş* ve *oğul* sözcükleri belirleyici olarak kullanılmıştır.

ana(sı) bacı(sı): Anne, kız kardeşler gibi yakın kadınlar.

Sonra Kazım abi, ‘Ben bu yatakhanein 4. Murad’ıyım ve sigarayı hepimize yasaklıyorum. Anası bacısı güzel olanlar buyursun içsin!’ diye bağırdı. (Erdoğan Baysal, Tütün Parası, s.76) (TİS)

anası danası: Soyu soppu, bütün aile. (GTS)

anası danası: Ana, çocukları ve yakın çevresi, arkadaşları; herkes.

Kızımız Esra’nın anasının danasının yüz makyajı birer örnek. (Cumhuriyet Gazetesi, 14.07.2004, s. 2) (TİS)

anası danası: soyu soppu, ailesi: Anası danası onu arar sorar oldu. (SDS, TDV)

anam bacım: Kişinin annesi ve kız kardeşleri veya onlar kadar değer verdikleri.

Duranâ: “Esen Ali yabancı değil” dedi. “Oturun...” “Onlar benim anam bacım yerine” dedi Esen Ali. (Fakir Baykurt, Onuncu Köy, s.52) (TİS)

anası kızı (DS-I): Hepsi, tamamı, tümü.

Anası kızı otuz koyunum var. (TİS)

baba kız: Baba ile kızı; çok yakın olmayı anlatır..

Hangi gizli ruh alakası bizi birbirimize bağlamış, iki sene sonra 40 yıllık iki dost hatta bir baba kız gibi birbirimizin kollarına atmıştı? (Bülent Aksoy Nazan. Türk Edebiyatına Eleştiriler Bir Bakış Berna Boran'a Armağan, s.93) (TİS)

kardeş bacı: Erkek ve kız kardeşler.

Mümin müslim kardeş bacıdır. (Folklor Edebiyat Dergisi, s. 29) (TİS)

karı kızan: Eş kadın ve çocuklar.

Taşbaş gibi bir dinsize kapılmış bir Çukurova köyünün, çoluk çocuk, karısı kızanyla 5 yıl nasıl hapislerde inlediğini anlattı. (Yaşar Kemal, Yer Demir Gök Bakır, Dağın Öte Yüzü, s, 256) (TİS)

oğul kız: Erkek ve dişi çocuklar.

Oraya da geçip kındırlıklara varacaklar haydi bakalım haydi üşenmeyin üşenenin oğlu kızı olmazmış. (Fakir Baykurt, Köygöçüren, Adam Yayınları s. 287) (TİS)

Diğer Türk lehçelerinde ‘kız kardeş’ kavramı *abla*, *apa* ~ *aba*, *apte*, *bacı*, *baldız*, *bibi*, *çêçe*, *dede*, *ecîy*, *eçe*, *eke*, *eze*, *hemşire*, *karındaş* ~ *kardeş*, *pice*, *siñil*, *tete*, *tuğgan*, *tuğduk*, *tuñma*, *uba*, *uya*, *üke* gibi sözcüklerle karşılanmıştır (Li, 2019, s. 218-234).

1.3. ‘Erkek Çocuk’ ve ‘Erkek Kardeş’ ile İlgili İkilemeler

Eski Türkçede ‘evlat’ anlamına *oğul* sözcüğü kullanılmış olup ‘kız çocuk’ için *kız oğul*, ‘erkek çocuk’ için *urı oğul* sözcükleri kullanılmıştır (Ercilasun, 2011, s. 190). Kaşgarlı *Mahmut Dîvânü Lügâti’t-Türk* adlı eserinde çocuklar için bir cinsiyet ayrımı yapmamış her ikisini de ‘oğul’ sözcüğü ile karşılamıştır (Yavuz, 2013, s. 352). Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ise *oğul* sözcüğü anlam daralmasına uğrayarak yalnızca ‘erkek çocuk’ için kullanılmış olup ağızlarda *bala* (DS I: 496) da ‘oğlan çocuğu’ anlamına gelir.

Türkiye Türkçesinde erkek çocuk için *ağabey* karşılığı ölçünlü dilde *ağabey*, *kardeş*, *erkek kardeş*; ağızlarda ise *ā* (DS I: 1), *abe*, *ābe* (DS I: 17), *ābey* (DS I: 17, 18), *abey* (DS VI: 4404), *ābî*, *abiy* (DS I: 17, 74-75, 136), *aga* (DS I: 74-75), *agabek* (DS I: 74, 75), *age* (DS I: 74, 76), *ago* (DS VI: 4406), *āgu* (DS I: 74, 77), *ağa* (DS I: 75), *ağacı* (DS I: 75, 80), *ağacık* (DS I: 75, 80), *ağadadaş* (DS I: 75, 81), *ağē* (DS I: 75, 88), *ağey* (DS I: 75, 89), *ağış* (DS I: 75, 93), *ağō* (DS I: 75), *aka* (DS I: 135-136; VI: 4410), *akey* (DS I: 136, 148), *akga* (DS I: 135), *akka* (DS I: 135-136), *apey* (DS I: 17, 286), *apa* (DS I: 282), *ava* (DS I: 374); *biladar*, *bilader* (DS I: 692), *bilēzer* (DS I: 692), *dadaş* (DS II: 1319), *duğan* (DS II: 1595), *eke* (DS II: 1663, 1692), *gada* (DS III: 1888), *kada* (DS III: 2587), *kade* (DS III: 2589), *kekey* (DS III: 2722), *keki* (DS III: 2723) sözcükleri kullanılmaktadır. Kavram Trakya ağızlarında *aga*, *acı*, *tada*, *gaga*, *başşa*, *eçi* ve *ede* sözcükleri ile karşılanmıştır (Özden, 2017, s. 265).

Ölçünlü Türkiye Türkçesindeki *oğul* sözcüğü için ise ağızlarda *ōl* (DS VI: 4612), *ovul* (DS V: 3299) gibi kullanımlara sahiptir. Kavram, Trakya ağızlarında *oul*, *ōlan*, *holan*, *kızan*, *çocuk* ve *bire* sözcükleri ile karşılanmıştır (Özden, 2017, s. 266).

‘Erkek çocuk’ veya ‘erkek kardeş’ ile ilgili ikilemelerde erkek çocuk veya kardeş yerine kullanılan sözcüğün bazen birinci bazen de ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Erkek çocuk veya kardeş kavramının birinci sırada geçtiği ikilemeler:

Elim gözüm, oğlum kızım. (-Van; *Bor -Niğde) (BAAD)

kardeş oğul: Kardeş oğul gibi kan bağı bulunan yakınlar.

Şanlı tarihîmiz de kardeş oğul cinayetlerinden geçilmiyor. (Yıldırım Türker, Radikal 05.06.2006) (TİS)

Karı koca bokçu oldu, oğlan uşak okçu oldu. (*Silifke – İçel) (BAAD)

oğlan uşak: Çoluk çocuk (GTS)

oğlan uşak: Çocuklar, evlilikten dünyaya gelen yeni bireyler.

Az sonra oğlan uşak, kız gelin, önlerinde Meryemce domuzu yükleniyorlar kapıyı. (Yaşar Kemal, Yer Demir Gök Bakır, s. 39-40) (TİS)

Oğlan uşak belde çok, karı koca elde çok. (*Silifke-İçel) (BAAD)

Oğlandan kızdan kesilmek. (Gündüzbey, *Yeşilyurt – Malatya) (BAAD)

oğul kız: Erkek ve dişi çocuklar.

Oraya da geçip kındırlıklara varacaklar haydi bakalım haydi üşenmeyin üşenenin oğlu kızı olmazmış. (Fakir Baykurt, Köygöçüren, Adam Yayınları s. 287) (TİS)

oğul ovşak: Bir halde bulunan çocuk, torun, kardeş ve benzeri kişilerin tamamı.

Komşumuz, bu akşamki yemeğe maşallah oğul ovşak bit yavşak katıldı neredeyse yemek yetiştiremeyecektik. (G.K.D. Gölarmara) (TİS)

oğul uşak: Çoluk çocuk evlilikten olan çocuklar.

Geceleri evlerde kahvede masal masal maniki oğlu uşağı on iki, on ikinin yarısı. Şepirli'nin karısı. (Fakir Baykurt, Köygöçüren, s. 177) (TİS)

oğul uşak (TDV)

Erkek çocuk veya kardeş kavramının ikinci sırada geçtiği ikilemeler:

avrat uşak: Kadın, çocuklar ve ailenin diğer bireyleri.

Köylüler bir başıma biriktiler, bir biriktiler! Çoluk çocuk, avrat uşak... el değer etek değmez beni soyuverdiler. (Yaşar Kemal, Ölmez Otu, s.18) (TİS)

baba oğul: Baba ile oğlu.

Oya hanım hakkında rezil dedikodu yazıları yazan sahteci baba oğul hakkında ne düşünüyor. (Deniz Gökçe, Akşam Gazetesi, 01.03.2004) (TİS)

bacı kardeş: Aynı anne ve babadan doğmuş erkek ve kız kardeşler. Onlarla kardeşymişçesine çok yakın olan, kadınları kardeşi gibi gören.

Kılık kıyafeti dert edinmekten kurtulmuş, yiyip içmeyi beşinci onuncu plana atmış, kuru yerde yatacak kadar kalenderleşmiş, kadınlarla baci kardeş, erkeklerle akran arkadaşı, şakacı, güleç, gurursuz, tam halk adamı öğretmenler, sağlıkçılar, yöneticiler de var. (Fakir Baykurt, Şamarı Oğlanları, s.47) (TİS)

Diğer Türk lehçelerinde ‘erkek kardeş’ kavramı *abıy, abzıy, aça, ağa ~ ağa, apa ~ aba, bî, birader, brat, dadaş, eçi, eke, ini, kadaş, kad’a, kaka, karındaş ~ kardeş, keke, surus, tuğğan, tuğduk, tuyma, ubay, uya, üke* gibi sözcüklerle karşılanmıştır (Li, 2019, s. 192-218).

1.4. ‘Dede’ ve ‘Nine’ ile İlgili İkilemeler

Clauson’a göre (1972, s. 451) Oğuz-Kıpçak grubuna ait olan ‘dede’ sözcüğü temelde ‘baba’ demek olup sonra bu anlamda *baba* sözcüğü ile yer değiştirince ‘dede; yaşlı adam, derviş’ vb. anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Ölçünlü Türkiye Türkçesindeki ‘dede’ sözcüğünün yanı sıra ağızlarda *dedey* (DS II: 1398), *dide* (DS III: 1481), *dipdede* ‘en büyük dede’ (DS: II: 1510) sözcükleri de kullanılmaktadır. Trakya ağızlarında ise *boba, ābā, ağababa, kocababa, uzak dede, uzak kocababa* gibi terimlerle karşılanmıştır (Özden, 2017, s. 264).

Biçim yönünden çocuk diline ait *nine* için (Li, 2019, s. 127) Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *anneanne* ‘(anne tarafından) nine’, *babanne* (baba tarafından) nine’ ve *cicianne, ebe* kullanımlarının yanı sıra ağızlarda *cica* (DS I: 957), *cicana* (DS I: 957), *cicinene* (DS I: 957), *cice* (DS I: 957), *ibi* (DS III: 2501), *kartana* (DS III: 2670), *nene* (DS III: 3246) sözcükleri yer almaktadır. Farklı olarak ölçünlü dilde kullanılan *anne* (DS I: 278) sözcüğünün ağızlarda ‘nine’ anlamında kullanıldığı da görülür. Trakya ağızlarında ise *nene, anne, anane, babane, bubānne, ebe, gocna, goncalık, kocana, tete, uzak anne, uzak nine, haminne* ve çocuk dilinde *papiş* sözcükleri kullanılmaktadır (Özden, 2017, s. 263). Trakya ağızlarında kullanılan *tete* sözcüğü günümüz Kazak Türkçesinde de kullanılmakla birlikte Türkiye Türkçesinden farklı olarak ‘baba, amca, dede ve baba tarafından akraba kişiler’ anlamında kullanılmakta olup sözcüğün kadınlar için kullanımı daha sonra ortaya çıkmıştır (Kurmanbauly vd., 2024, s. 262, 263, 264, 265, 266).

Dede ve *nine* sözcüklerinin kullanıldığı ikilemelerde bazen *baba* bazen de *dede* sözcüğünün birinci sırada yer aldığı görülmektedir.

baba dede: Atalar.

Kendinin de, babadan dededen kalma on bir ağaç zeytini vardı.

(Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, s.123) (TİS)

babası dedesi: Ataları, soyu.

Bak, kulağını iyi aç ki, neler duyacaksın İsmail Ağam, açılıyor, al gözüm seyreyle beylerin hünerlerini, ben bir dul kadının oğluyum, babası dedesi belli olmayan. (Yaşar Kemal, Yağmurcuk Kuşu, s. 138) (TİS)

dede nine: Babanın veya annenin babası ile annesi büyük baba, büyük anne./Yaşlılar.

Dede nine, anne baba, çocuklar grupları oluşturuyor. (Doğan Cüceloğlu ve Savaşçı, s. 371) (TİS)

dedesi babası: En gencinden en yaşlısına kadar bütün insanlar, herkes./ Dervişlik ululuk gibi unvanları olan ve toplum tarafından yüce kabul edilenler.

Günah sayarlar da geyik avını ama, gene de etini yememezlik etmezlerdi. Kocasını genci, hocasını mollası, dedesi babası, herkes yerd. (Yaşar Kemal, Üç Anadolu Efsanesi, s. 163) (TİS)

Diğer Türk lehçelerinde ‘dede’ kavramı *abuşka, ağa ~ağa, ana atası, ata atası, apa ~ aba, ata, baba, cedd, dede, dedü, eçü, ehe, ire, kart ata, öböğön, tay ata, uluğ ata, yeye* gibi terimlerle karşılanmıştır (Li, 2019, s. 107-122).

“Nine” kavramı için ise *ana ~ ene, ana anası, ata anası, apa ~ aba, babu, bavuşka, bibi, çeçe, ebe, eçe, inna, kart ana, mama, nene, tay ene, tetey, uluğ ana* gibi terimler kullanılmıştır.

1.5. ‘Amca’ ve ‘Dayı’ ile İlgili İkilemeler

Ölçünlü Türkiye Türkçesindeki *amca* sözcüğü ağızlarda çok şekillidir: *abca* (DS I: 15), *abıca* (DS I: 15, 18; VI: 4404), *abıcı* (DS I: 15, 18), *abuca* (DS I: 15, 32), *amcacık* (DS I: 238), *amıca* (DS I: 238), *amuca* (DS I: 239; VI: 4417), *apca, apça* (DS I: 15, 286), *ebice* (DS V: 1656), *emce* (DS III: 1730, 1740), *emice* (DS III: 1735, 1740).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde annenin erkek kardeşi anlamına gelen *dayı* sözcüğü ağızlarda *dayni, dayyı* (DS III: 1390) şekillerinde kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde ‘amca’ sözcüğünün ağızlara özgü ‘emmi’ şeklinde karşılandığı ve ‘dayı’ sözcüğü ile birlikte kullanıldığı ikilemelerde ‘emmi’ sözcüğünün başta geldiği görülmektedir.

emmi dayı: Anne ve baba tarafından akrabalar; arka, güç olacak yakınlar.

Arkasında hükümeti, dağda eşkiyası, bir koca köyde emmisi dayısı var. (Yaşar Kemal, İnce Memed 2, s.77) (TİS)

emmim dayım, hepsinden aldım payım: Akrabalara dayanılarak yapılan işte zararlı çıktım. (SDS)

emmim, dayım hepsinden aldım payım: İnsana zaman zaman en yakınları bile yardım etmez. Bundan dolayı bir işe başlarken yakınlarımıza bile güvenmemeliyiz ve kimseden yardım beklememeliyiz. Her şeyi kendi gücümüze göre planlamalı ve hareket etmeliyiz. (TAS)

emmim, dayım kesem; elimi soksam yesem: Bir kimsenin gönül rahatlığıyla harcayabileceği para, başkalarının verdiği değil kendisinin çalışarak kazandığı paradır. (TAS)

Diğer Türk lehçelerinde ‘amca’ ve ‘dayı’ kavramları için *abağa, abıy, abızı, aç, ağa ~ aka, amca, ‘amm, ana karındaşı, ata karındaşı, apa ~ aba, baba, eçi, kiçig ata, mâmu, nemere ağa, tağay, uluğ ata* gibi terimler kullanılmıştır (Li, 2019, s. 159-177).

1.6. ‘Hala’ ve ‘Teyze’ ile İlgili İkilemeler

Arapça kökenli (خالَة) sözcük normalde ‘teyze’ anlamına gelirken Ölçünlü Türkiye Türkçesinde “babanın kız kardeşi” anlamında *hala* şeklinde kullanılmış olup ağızlarda ise çocuk diline ait Farsça kökenli *bibi* (بی بی) sözcüğü ile karşılanmıştır (Li, 2019, s. 180, 183): *bıbı* (DS I: 653, 677), *bibiya* (DS I: 677, 678), *bibü* (DS I: 677, 678), *bübü* (DS I: 677, 811), *büvi* (DS I: 677, 832), *mimi* (DS IV: 3199), *pipi* (DS V: 3457). Ancak *bibi* sözcüğü ağızlarda anlam genişlemesine uğrayarak *hala*, ‘amca karısı, anne, abla, nine, teyze (DS I: 677-678) için de kullanılmıştır. Bunlardan biri de ‘amca karısı’ anlamına gelen *büvi* sözcüğüdür (DS I: 677, 832). ‘Hala’ sözcüğünün ise ağızlarda *ala* (DS I: 170) şeklinde karşılandığı görülür. Trakya ağızlarında ‘hala’ için *ala, ālā, bibi, teta* ve *alçe* sözcükleri kullanılmaktadır (Özden, 2017, s. 265).

Talat Tekin’in **tay ~ tayı eze-si* (Tekin 1960, s. 294 akt. Li 2019: 187) şeklinde kökenini açıkladığı ve ‘dayı ablası, anne tarafından yaşça büyük kadın veya kız akraba’ anlamına gelen Ölçünlü Türkiye Türkçesindeki *teyze* sözcüğü de ağızlarda birden fazla şekillidir: *dağza* (DS II: 1326, 1386), *dayas* (DS II: 1386), *dayaza* (DS II: 1386, VI: 4483), *dayıza* (DS II: 1386, 1388), *dayza* (DS II: 1386, 1390), *daza* (DS II: 1386, 1390), *deyza, deyze* (DS II: 1386, 1448), *deza* (DS II: 1386, 1448), *dēze, dēze* (DS II: 1386, 1448), *dezeana* (DS II: 1387, 1448), *diyaza* (DS II: 1387, 1528), *diyeze* (DS II: 1387, 1529), *dīze* (DS II: 1387, 1530); *ceci* (DS I: 957), *cice* (DS I: 957), *cici* (DS I: 957), *çiçe* (DS I: 957), *çiçe* (DS I: 957). Trakya ağızlarında *teyze* kavramı *tiyze, çiyze, cice, ebe* ve *tete* sözcükleri ile karşılanmıştır (Özden, 2017, s. 265).

Türkiye Türkçesinde ‘hala’ ve ‘teyze’ sözcüğünün birlikte kullanıldığı ikilemelerde ‘hala’ sözcüğüne birinci sırada yer verilmiştir.

hala teyze: Baba ve anne tarafından yakın akrabalar.

Bugün cuma hala teyze ziyareti yapacağım. (G.K.D. Balıkesir) (TİS)

Diğer Türk lehçelerinde ‘hala’ ve ‘teyze’ için *ağıla*, *‘amma, ana kız karındaşı, ata kız karındaşı, apa ~ aba, bibi, çéçe, ecîy, eçe, eke, eze, hâla, küküy, pice, tete, teyze, uba* gibi sözcükler kullanılmıştır (Li, 2019, s. 177-192).

2. Evlilik Bağına Dayalı Akrabalık Adları ile Oluşturulmuş İkilemeler

Eski Türkçede evliliğe dayalı akrabalık adları için ‘gelin’ karşılığı *keliñ*, ‘kayınbirader’ karşılığı *yurç*, “eş, zevce” karşılığı *yutuz* terimi kullanılmıştır (User, 2009, s. 253).

Evlilik bağına dayalı akrabalık adları günümüzde Türkiye Türkçesinde *karı, koca, kaynana, kaynata, gelin, damat, teyze, enişte, yenge, dünür, kayınbirader, baldız, görümce, bacanak, elti* ve *torun* gibi terimlerle karşılanmaktadır.

2.1. ‘Gelin’ ve ‘Güvey’ ile İlgili İkilemeler

Gelin ve *güvey* aileye sonradan evlilik yoluyla dahil olan bireylerdir. Bu yüzden ‘el oğlu’ ve ‘el kızı’ yani yabancı olarak görülmüşlerdir. Eski Türkçede çokluk eki ile *keliñün* (kelin + gün) şeklinde kullanılan *keliñ* kelimesinin kökenini köken bilimciler genellikle *kel-* eylemine dayandırmışlardır. Bu anlamda Türkiye Türkçesinde kullanılan *gelin gelmek* deyimini *kel-* eylemi ile ilişkili olup *gelin*’e ‘aileye gelen kişi’ anlamı yüklenmiştir (Aksan, 2008, s. 67; Li 2019, s. 420). Türkiye Türkçesinde *gelin* “1. Evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın; elkızı. 2. Aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın; elkızı.” olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr/>).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılan *gelin* sözcüğü ağızlarda *gen* (DS III: 1989) ve *çiçi* (DS I: 957, II: 1204) sözcükleri ile adlandırılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *gelin* sözcüğü ile türetilen *gelinabla, gelinana, gelinbaba, gelinbacı* vb. genellikle *yenge* karşılığı kullanılmıştır (Li, 2019, s. 421).

‘Kocanın karısı’ anlamında genel olarak Türkçede *anne* ve *karı* kavramları karşılığı kullanılan terimler aynı zamanda ‘gelin’ kavramı için de

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

SALIM KÜÇÜK

geçerli olup bunların yanı sıra ayrıca “oğulun karısı” anlamında Türk lehçelerinde *kelin* sözcüğü de kullanılmıştır (Li, 2019, s. 420).

Gelin sözcüğü Türkiye Türkçesindeki ikilemelerde genellikle *güvey* ve *kaynana* sözcükleri ile birlikte kullanılmıştır.

gelin güvey (olmak): Bir işin tüm aşamalarını dikkate almadan kendi kendine onu olmuş kabul edip sevinmek ya da üzölmek. / Evlenen erkek ile kız.

Burada kendi kendimize gelin güvey oluyor mal saklıyor mal çıkarıyoruz. Bir de aylardır Adil'i bekliyoruz. Adil gelmez. (Yaşar Kemal, Yer Demir Gök Bakır, Dağın Öte Yüzü İki, s.138) (TİS)

gelin güvey olmak: Karşısındaki nasıl karşılayacağını düşünmeden bir işi olup bitmiş sayarak sevinmek: *Onlar kendi kendilerine gelin güvey oldular.* P. Safa (SDS)

gelin kaynakna (Kavgası, geçimsizliği): Evlenmiş bayan ve eşinin annesi

Nezaket ve Mehpere arasında gelin kaynakna çekişmesi başlarken Ruhi otoritesini hissettirir. (Sabah Gazetesi, 14.02.2004, s.7) (TİS)

kız gelin: Genç kız gelinlik çağındaki bayan, kadın ve benzeri insanlar.

Az sonra oğlan uçak kız gelin önlerinde Meryemce diyor domuz yükleniyorlar kapıya. (Yaşar Kemal, Yer Demir Gök Bakır, s.39-40) (TİS)

Eski Türkçede *güveyi* sözcüğü eski Uygur Türkçesinde ve Karahanlı Türkçesinde *küdegü* olarak kullanılmış, yerini Eski Anadolu Türkçesinde *-d- > -y-* değişimi ile *güvegü*'ye bırakmıştır (Aksan, 2008, s. 73). Eski Uygur Türkçesinde ‘damat’ karşılığı atasözlerinde *küyoğul* (küyo + oğul < küde-gü-oğul) kullanımı mevcuttur (Doğan & Erdin, 2018, s. 172). Doerfer’e (1971, s. 298) göre *güvey*, **küde-* ‘evlenmek’ sözcüğünden türemiştir. Karahanlı Türkçesinde de *kağın kağnagun* ikilemesi ‘kayınlar ve güveyiler’ şeklinde adlandırılmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu 2014).

Farklı olarak *Tarama Sözlüğü*'nde ‘güvey’ için *göreğen* (“Ol beğenmedi görüp çoğun kızın / Sonucu ol aldı Selçüğü'n kızın / Anlar eydür güyeğüye göreğen / Nitekim güyeğü oğluna yeğen” (Enveri. XV. C III, s. 1774) sözcüğünün kullanıldığı görülür (Telli, 2020, s. 149).

Günümüz Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *güveyi* Farsça kökenli *damat* (< dāmād) sözcüğü ile de karşılanmıştır (<https://sozluk.gov.tr/>). Ağızlarda *gevi* (DS II: 2011), *givi* (DS II: 2011, 2086), *giyev* (DS VI: 4509), *giyov* (DS

II: 2086), *göveği* (DS II: 2167, 2239), *gövü* (DS II: 2170), *güya* (DS II: 2203), *güey* (DS II: 2215), *güva*, *güve* (DS II: 2239), *güvegi* (DS II: 2239), *güyâe* (DS II: 2239, 2242) ve *güyo* (DS II: 2239, 2242) gibi kullanımlara sahiptir. Farklı olarak Trakya ağızlarında iç güvey için *dikme* sözcüğünün kullanıldığı görülür (Özden, 2017, s. 270).

Karısının ailesinin evinde oturan erkek ise Türkiye Türkçesinde *iç güveyi*, *iç güveyisi* ve ağızlarda *içgüyö* (DS II: 2505) şeklinde karşılanmıştır.

Kadının kocası anlamında genel olarak Türkçe *baba* ve *koca* sözcüklerinin yanı sıra Türk lehçelerinde kızın kocası anlamına *dāmād*, *küdegü* ve *küreken* terimleri kullanılmıştır (Li, 2019, s. 411).

2.2. ‘Kaynana’ ve ‘kaynata’ ile İlgili İkilemeler

Eski Uygur Türkçesinde ‘kaynana’ kavramı *kaynana* ve *kéynana*, ‘kaynata’ *kéyin ata* ve *kéynata* terimleri ile karşılanmıştır (Doğan & Erdin, 2018, s. 172, 173). Damadın veya gelinin annesi anlamına gelen ‘kaynana’ kavramı Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *kaynana* ve *hanım anne*, ağızlarda ise *gayınna* (DS III: 1946), *kayınna* (DS III: 2700) gibi sözcüklerin yanı sıra Trakya ağızlarında kavram farklı olarak *gayna*, *ganyana*, *kayna*, *kayna garı*, *analık*, *dudunine* şekillerinde karşılanmıştır (Özden, 2017, s. 270).

gelin kaynana (Kavgası geçimsizliği): Evlenmiş bayan ve eşinin annesi

Nezaket ve Mehpare arasında gelin kaynana çekişmesi başlarken Ruhi otoritesini hissettirir. (Sabah Gazetesi, 14.02.2004, s.7) (TİS)

kaynana görümce: Damadın annesi ve kız kardeşleri hep birlikte.

Kaynana görümce aynı evde oturan özgürlükten uzak günler mi? Nedir özlediğimiz? (Pakize Suda, Hürriyet Gazetesi, 25.05.2002) (TİS)

kaynana kaynata: Kadına göre kocasının, kocaya göre karısının anne ve babası.

Yeni gelinin arası kaynana kaynatasıyla biraz açılmış. (G.K.D. Lüleburgaz) (TİS)

Trakya ağızlarında ‘kaynata’ için farklı olarak *ağbaba* ve *babalık* kullanımları mevcuttur (Özden, 2017, s. 270).

Evli eşlerin birbirlerine göre anneleri anlamına gelen ‘kaynana’ için Türk lehçelerinde *awrat anası*, *biyana*, *ene*, *hala*, *katun*, *qayın ana* ~ *qayın ene*, *kuñçuğ* ve *küye* evli eşlerin birbirlerine göre babaları anlamına gelen ‘kaynata’ için ise *amu*, *ata*, *babay*, *biyata*, *her(üñ) babası*, *kişin babası*,

kın, kın ata, kına, kını, toyon gibi terimler kullanılmıştır (Li, 2019, s. 341-349, 349-357).

2.3. ‘Torun’ ile İlgili İkilemeler

“Bir kimseye göre çocuğunun çocuğu” (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamına gelen ‘torun’ Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *erkek torun* ve *kız torun* şeklinde kullanılmaktadır (Li, 2019, s. 292).

Kavram, Trakya ağızlarında *turun* ve *uşak* sözcükleri ile karşılanmıştır (Özden, 2017, s. 267).

torun tombalak: Kişilerin çocukları ve çocuklarının çocukları kızlı erkekli büyüklü küçüklü torunlar.

Porsche Carrera otomobili ve muhtemelen bankada hatırı sayılır miktarda parası olan torun tombalak sahibi bir adamın herhangi bir yardımcısı olmadan pansiyon işletmesi ilk bakışta garip gelebilir (Yığiter Uluğ, Radikal Gazetesi, 04.09.2002) (TİS)

torun torba: İnsanların çocukları ve bu çocuklardan olan çocuklar geriye doğru kuşaklar.

Ben bütün yazarların soyunu sopunu torunlarını torbalarını bilirim (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı Baskında, s. 45) (TİS)

torun tosun: Bir kimsenin çocukları ve bu çocuklardan olan çocuklar, çocukların çocukları; yeni kuşaklar.

Herkes ev bark sahibi oldu, oğul kız evlendirdi, torun tosun sahibi oldu. Şuna bak hâlâ bir başına, kirada oturuyor. (Muzaffer Oruçoğlu, Kangurular, s. 71) (TİS)

torun tosun (veya torba) sahibi olmak: 1. Torunu olmak. 2. Yaşlı olmak. (GTS)

torun torba/tosun sahibi olmak (TDV)

Diğer Türk lehçelerinde ‘torun’ kavramı *ahtık, atı, bala, balanı balası, çawlık, çewere, ebire, kawlık, nebire, netice, neve, nevese, nuğun, oğul, oğlat, sunzi, torun, tüwenşer, unuk, yawlık* ve *yegen* gibi terimlerle karşılanmıştır (Li, 2019, s. 282-296).

Sonuç

Gramatikal yönden bağımsız birer biçimbirim yapısındaki akrabalık adlarının Türkiye Türkçesinde söz diziminde isim çekim eklerinden iyelik *anam babam* (TİS), *baban anan* (TİS), *anası kızı* (DS, TİS), *anası bacısı* (TİS); yönelme *anasına avradına* (sövmek) (TDV); uzaklaşma *babadan dededen* (TİS) gibi eklerin yanı sıra isim yapım eklerinden +II *analı babalı* (TİS), *analı danalı* (TİS); +IIK *analık babalık* (TİS); +sIz *anasız babasız*

(TİS) gibi ekleri aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda akrabalık adlarından oluşan ikilemeler dil bilgisi yönünden yapım ve çekim kategorisindedirler.

Türkiye Türkçesinde, kan bağına dayalı akrabalık adları sayıca daha çok olup *ana, avrat, baba, eş, kadın, karı, bacı, kız, kardeş, oğul, oğlan, dede, amca* ve *hala* sözcükleri kendilerinden sonra gelen *ağa, ana, ata, avrat, baba, bacı, dayı, dede, gelin, kardeş, karı, kız, koca, nine, oğul, sevgili, teyze* ve *uşak* sözcükleri ile eşleşerek 43 ikileme oluşturmuştur. Bunlar şunlardır: *ana ata, ana avrat, ana baba, analı babalı, analık babalık, anam babam, anasız babasız, ana bacı, ana dana, analı danalı, ana kız, avrat koca, avrat uşak, baba ana, baba ata, baba dede, baba kız, baba oğul, babalı analı, baba ağa, baba dede, eş sevgili, eş yoldaş, bir karı bir koca, karı koca, kadın kız, karı kısrak, karı kız, karı kızan, bacı kardeş, kız gelin, kız karı, kardeş bacı, oğul kız, kardeş oğul, oğlan uşak, oğlan kız, baba dede, dede nine, dede baba, emmi dayı, hala teyze.*

Bunların içerisinde yer alan *eş yoldaş, karı kısrak, karı kızan* ve *anası danası* gibi ikilemelerde ikinci sözcüğün eş veya benzer yapıda kullanıldığı görülmektedir.

Evlilik bağına dayalı akrabalık adları kan bağına dayalı akrabalık adlarından sayıca daha az olup *gelin, kız, kaynana* ve *torun* sözcükleri kendilerinden sonra gelen *güvey, kaynana, gelin, görümce* ve *kaynata* sözcükleri ile eşleşerek toplam 9 ikileme oluşturmuştur. Bunlar şunlardır: *gelin güvey, gelin kaynata, kız gelin, gelin kaynana, kaynana görümce, kaynana kaynata, torun tombalak, torun torba, torun tosun.* Buna göre incelenen kaynaklardaki akrabalık adları ile oluşturulmuş ikilemelerin sayısı toplam 52'dir.

'Torun' sözcüğü ile birlikte kullanılan *torun tombalak, torun torba* ve *torun tosun* ikilemelerinde ikinci sözcük eş veya benzer yapıdadır. 'Torun' ile ilgili ikilemelerde ikinci sözcükte ilk hece 'torun' sözcüğü ile ses yönünden ilişkilidir.

Eski Uygurcadaki *ata ana* ikilemesinden farklı olarak Türkiye Türkçesindeki ikilemelerde 'ana' sözcüğü genellikle başta ve 'baba' sözcüğünü göre daha yaygın kullanılmıştır: *ana ata* (TİS), *ana avrat* (GTS, TİS, TDV, SDS), *ana baba* (GTS, TİS, TDV, SDS, BAAD, TAS), *ana bacı* (TİS), *ana dana* (TİS, SDS, TDV, GTS), *ana kız* (DS) gibi kullanımlar buna örnek verilebilir. Buna göre 'ana' sözcüğünün kullanıldığı ikilemelerde 'ana' sözcüğünden sonra *ata, avrat, baba, bacı, dana, kız* ve yine kadın için kullanılan 'avrat' sözcüğünden sonra *koca* ve *uşak* sözcükleri kullanılmıştır. 'Baba' sözcüğünün kullanıldığı ikilemelerde ise sözcükten sonra *ana, ata,*

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

SALIM KÜÇÜK

ağa, dede, kız ve *oğul* sözcükleri kullanılmıştır. Kadın için kullanılan ‘eş’ sözcüğünden sonra *sevgili* ve *yoldaş*, *karı koca* anlamında kullanılan ikilemelerde geçen ‘karı’ sözcüğünden sonra *koca, kısrak, kız* ve *kızan* sözcükleri kullanılmış olup bunlar içerisinde en yaygını *karı koca* ikilemesidir.

Kan bağına dayalı akrabalık ilişkisine dayalı akrabalık adlarından ‘kız’ ve ‘kız kardeş’ sözcüklerinin belirleyici olduğu ikilemelerde ‘kız kardeş’ anlamına gelen ‘bacı’ sözcüğünden sonra *kardeş*, ‘kız’ sözcüğünden sonra *gelin* ve *karı* sözcükleri kullanılmıştır.

‘Kız’ ve ‘kız kardeş’ anlamında kullanılan sözcüklerin ikinci sırada yer aldığı ikilemelerde ‘bacı’, ‘kız’ ve ‘kızan’ sözcüklerinden önce *ana, baba, kardeş* ve *oğul* sözcükleri tercih edilmiştir.

‘Erkek çocuk’ veya ‘kardeş’ kavramının birinci sırada geçtiği ikilemelerde *oğul, kardeş, oğlan* ve *oğul* sözcükleri kendilerinden sonra gelen *kız, oğul* ve *uşak* sözcükleri ile ikileme oluşturmuştur.

‘Erkek çocuk’ veya ‘erkek kardeş’ kavramının ikinci sırada geçtiği ikilemelerde *uşak, oğul, kardeş, genç* ve *oğlan* sözcükleri kendilerinden önce gelen *avrat, baba, bacı* ve *çocuk* sözcükleri ile ikileme oluşturmuşlardır.

‘Dede’ sözcüğünün birinci sırada yer aldığı ikilemelerde sözcük *nine* ve *baba* sözcükleri ile ikileme oluştururken ‘dede’ sözcüğünün ikinci sırada yer aldığı ikilemelerde *baba* sözcüğü ile ikileme oluşturmuştur.

‘Amca’ ve ‘dayı’ sözcükleri ile oluşturulan ikilemelerde birinci sırada genellikle ağızlara özgü *emmi* sözcüğü tercih edilmiştir.

Evlilik bağına dayalı akrabalık adlarından ‘gelin’ ve ‘güvey’ sözcükleri ile oluşturulmuş ikilemelerde ‘gelin’ sözcüğünü *güvey* ve *kaynana* sözcükleri izlerken ‘gelin’ sözcüğünün ikinci sırada olduğu ikilemelerde başta *kız* sözcüğü kullanılmıştır.

‘Kaynana’ sözcüğünün birinci sırada yer aldığı ikilemelerde ikinci sırada *görümce* ve *kaynata*, sözcüğün ikinci sırada yer aldığı ikilemelerde birinci sırada *gelin* sözcüğü yer almıştır.

Türkiye Türkçesinde akrabalık adlarına dayalı ikilemelerde istisna olarak sözcüklerin yer değiştirdikleri de görülür. Bunlar *ana baba – baba ana, analı babalı – babalı analı, kardeş bacı – bacı kardeş, dedesi babası – babası dedesi* gibi kullanımlardır.

Bu çalışmada elde edilen önemli sonuçlardan biri de gerek tarihî gerekse çağdaş Türk lehçelerinde her akrabalık adının ikilemeye uygun

olmadığı ve Türkiye Türkçesi örnekleminde bazı akrabalık adlarının ikileme oluşturmadığı ve bu yapıda kullanılmadığıdır. Evlilik bağına dayalı akrabalık adlarından ‘yenge’ sözcüğü buna örnek verilebilir. Ağızlardaki gelin + abla sözcükleri ile türetilmiş *geliba* (DS III: 1977, 1978), *gelinaba*, *geliabba* (DS III: 1978), *gelinabla* (DS III: 1978), *gellaba* (DS III: 1978, 1984), *gelliba* (DS III: 1978, 1984), *gelnāba* (DS III: 1978, 1984), *genaba* (DS III: 1978, 1989), *genapla* (DS III: 1978, 1989), *geneba* (DS VI: 4508), *geniba* (DS III: 1978, 1992), *gennaba* (DS III: 1978, 1993); gelin + ana sözcükleri ile üretilmiş *gelinana* (DS III: 1978, 1979); gelin + baba sözcükleri ile türetilmiş *gelinbaba* (DS III: 1978, 1979); gelin + bacı sözcükleri ile türetilmiş *gelinbacı* (DS III: 1978, 1979); gelin + yenge sözcükleri ile türetilmiş *gelinge* (DS III: 1978, 1980) ve *gence* (DS III: 1978, 1989) gibi kullanımlar ‘yenge’ kavramını karşılamakla ve her iki sözcük de birer akrabalık adından oluşmakla birlikte söz konusu kullanımlar ikileme yapısında değildir.

‘Kız’ sözcüğünün birinci sırada kullanıldığı *kız gelin* ve *kız karı* ikilemelerinde sözcük tam bir akrabalık bildirmezken ikinci sırada kullanıldığı *ana kız*, *baba kız*, *oğul kız* (oğlu kızı, oğlum kızım) gibi yapılar da akrabalık anlamı daha belirgin öne çıkmaktadır. Yine ‘uşak’ sözcüğünün ikinci sırada kullanıldığı *oğul uşak*, *oğlan uşak* ve *avrat uşak* ikilemelerinde ‘uşak’ sözcüğü de tam olarak bir akrabalık bildirmemektedir.

Şüphesiz ölçünlü dilde rastlanılmayan bazı yapıların ağızlarda kullanılabileceği ihtimalini de burada göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

Kaynakça

- Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler Üzerine. *Türk Dili*, 2 (7), 189-191.
- Ağakay, M. A. (1954). Türkçede Kelime Koşmaları. *TDAY-Belleten*, 2, s. 97-104.
- Ağca, M. (2017). Türkçede Bir Söz Türetim Yöntemi ve Gramatikal İşaretleyici Olarak Yineleme. *Türkbilgi*, 34, 89-104.
- Aksan, D. (2003). *En Eski Türkçe'nin İzlerinde*. İstanbul: Multilingual.
- Aksan, D. (2008). *Türkçeye Yanşıyan Türk Kültürü*. Ankara: Bilgi.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin.
- Aksan, D. (2014). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Bilgi.

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

SALIM KÜÇÜK

- Aksan, D. (2019). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi.
- Aksu, B. T., Akalın, Ş. H., Toparlı, R. (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Akyalçın, N. (2007). *Türkçe İnkilemeler Sözlüğü*. Ankara: Anı.
- Atabay, N., Kutluk, İ. & Özel, S. (1983), *Sözcük Türleri*. (Haz. Prof. Dr. Doğan Aksan) Ankara: TDK.
- Banguoğlu, T. (1940). *Ana Hatlarıyla Türk Grameri*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Banguoğlu, T. (1959). *Türk Grameri Ses-Bilgisi*. Ankara: TTK.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.
- Bilgegil, K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh.
- Binler, M. Z. (2006). *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Selenga.
- Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* (2016). (Haz. Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın). Ankara: TDK.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Derleme Sözlüğü* (2009). I-VI. Ankara: TDK.
- Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (1949). Ankara: TDK.
- Doerfer, G. (1971). *Khalaj Materials*. Bloomington.
- Doğan, L. & Erdin, C. (2018). *Bilimsel Araştırmalarda Yeni Yaklaşımlar-1 (Tıp-Fen-Tarih-Edebiyat-Eğitim)*. İçinde Uygur Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme. Os. Köse & E. Kirik (Ed.), (ss. 161-192). Ankara: Berikan.
- Emiroğlu, S. (2012). Türkçe Sözlükteki Akrabalık Adlarının Tasnifi. *Turkish Studies. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 7 (4), 1691-1710.
- Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Ercilasun, A. B. (2011). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtî't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.
- Eren, H. (1949). İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında. *DTCF Dergisi*, 7 (2), 283-286

TÜRKİYE TÜRKÇESİ ÖRNEKLERİNDE AKRABALIK ADLARINA DAYALI İKİLEMELER

- Ergin, M. (1958). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK.
- Gömeç, S. Y. (2002). Divanü Lugat-it Türk'te Akrabalık Bildiren Terimler. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 20 (32), 133-142.
- Gramer Terimleri* (1940). Gramer (Kuralbilim) Terimleri. *Türk Dili*. Türkçe-Fransızca Belleten, seri II, S.1-2, 63-72.
- Gül, B. (2016). İbnü Mühenna Lügati'ndeki Moğolca Akrabalık Adları. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 224, 209-217.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Bildiren Kelimeler ve Duygu Değerleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6 (3), 1726-1746.
- Hunutlu, Ü., & Yıldırım, M. (2023). Köktürk ve Eski Uygur Yazılı Ürünlerinde Akrabalık Adları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4 (1), 1-26.
- Koç, F. (2020). Hacı Bektâş-ı Velî'nin Eserlerinde Geçen Akrabalık Adları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. 4 (2), 265-280.
- Kurmanbauly, S., Adilov, M. & Alimbek, G. (2024). Kazakçada Anlam Değiştiren Bazı Akrabalık Adları Üzerine. *Türkiyat Mecmuası*. 34 (1), 257-277.
- Li, Yong-Söng (2019). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. Ankara: TDK.
- Mansuroğlu, M. (1958). *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Özden, M. (2017). Trakya Ağızlarında Bulunan Akrabalık Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 10, 260-281.
- Özkan, B. (2010). Türkiye Türkçesinde 'İkili Tekrarlar'ın Sözlükbirimsel, Dizgesel ve Metinsel Görünümleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 5 (4), 564-582.
- Röhrborn, K. (1977). *Uiguirisches Wörterbuch Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentraasien. Lieferung 1*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Saraç, T. (1976). *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük*. I-II. Ankara: TDK.
- Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Kesit.
- Soydan, S. (2021). *Tarama Sözlüğü Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Gazi.

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

SALIM KÜÇÜK

- Soydan, S. (2023). Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğünde Yer ve Akrabalık Adları. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 26 (49), 1-18.
- Telli, B. (2020). Tarama Sözlüğü'ndeki Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme. *Kesit Akademi Dergisi*. 22, 139-156.
- Tezcan, S. (1978-1979). (Tanıtma Yazısı). *TDAY-Belleten*. Ankara: TDK.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh.
- Tuna, O. N. (1949). *Türkçede Tekrarlar*. TDED III, 429-447.
- Tuna, O. N. (1982-1983). Türkçe'nin Sayıca Eş Heceli ikilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii bir Ünsüz Dizisi. *TDAY-Belleten*. Ankara: TDK.
- Türk, O., & Koç, F. (2021). Manzûme-i Ferâ'iz" Adlı Eserde Geçen Akrabalık Adları Üzerine Bir Değerlendirme. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 5 (18), 125-130.
- User, H. Ş. (2009). Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi. Konya. Kömen.
- Üçok, N. (1947). *Genel Dilbilim (Lengüistik)*. Ankara: Sakarya Basımevi.
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Yavuz, S. (2013). Divânü Lügâti't-Türk'teki Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Karşılıkları. *Ekev Akademi Dergisi*, 56, 345-360.
- Yıldırım, A. (2020). Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları. *Journal of History School*, 46, 1763-1783.
- Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Excellence.
- URL -1 <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 03.09.2024)

Андатпа: Бұл зерттеуде түрік тіліндегі туысқандық атауларды – қан туыстығы және неке байланысын білдіретін қос сөздер қарастырылады. Зерттеу түрік тіліндегі ежелден келе жатқан барлық туысқандық атауларын зерттеп, шығу тегі жағынан бағалауды емес, түрік тіліндегі сөздік, тіркес және мақал-мәтел сөздіктері түріндегі еңбектердегі қос сөз құрылымындағы туысқандық атауларын зерттеуді мақсат етіп отыр және осы орайда қажет болған жағдайда тарихи және қазіргі түрік диалектілеріне де тоқталып, туысқандық атаулары туралы жасалған тиісті зерттеулер де пайдаланылды. Қан туыстығына негізделген ана, әке, қыз, қыз бала, ұл бала, ұл, ата, әже, аға, үй іші, жеңге, тәте сияқты туысқандық атауларынан құралған қос

сөздер, неке байланысына негізделген туысқандық атауларынан құралған қос сөздер, келін, күйеу, жеңге, әже, ата, немере сияқты туысқандық атаулар зерттеліп, өз ішінде топтастырылып бағаланды. Зерттеуде түрік тіліндегі қан туыстығына негізделген туысқандық атауларынан құралған 43, неке байланысына негізделген туысқандық атауларынан құралған 9 – барлығы 52 туысқандық атауынан құралған қос сөз анықталды. Зерттеу түрік тілінде қандай туысқандық атауларының қатар келіп қос сөз құрағанын, қос сөздерде бірінші және екінші орында қай сөздердің жиі қолданылғанын көрсету және олардың жазба деректердегі сөйлемде қолданылуын куәландыру жағынан да маңызды.

Кілт сөздер: Түрік тілі, туысқандық атаулар, қос сөз, қан туыстығы, неке байланысы

(Салим КҮЧҮК. ТҮРІК ТІЛІНДЕГІ ТУЫСТЫҚ АТАУЛАРЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН ҚОС СӨЗДЕР)

Аннотация: В данном исследовании анализируются парные слова, образованные из родственных терминов турецкого языка, с учетом их структуры и семантических особенностей. Анализ проведен по двум основным направлениям: родственные термины, связанные с кровным родством, и термины, отражающие родственные отношения через брачные связи. Целью работы не являлось исчерпывающее изучение всех родственных терминов турецкого языка с древности до современности или их этимологический анализ. Основное внимание уделено изучению родственных терминов в контексте парных слов, представленных в таких источниках, как словари, идиомы и пословицы турецкого языка. При необходимости были привлечены данные исторических и современных тюркских языков, а также результаты соответствующих исследований в области родственных терминов. Парные слова, основанные на родственных терминах, связанных с кровным родством, включают такие названия, как "мать", "отец", "дочь", "сестра", "сын", "брат", "дедушка", "бабушка", "дядя" и "тетя". Парные слова, связанные с брачными отношениями, изучены на примере таких терминов, как "невеста", "жених", "свекровь", "тёща", "зять" и "внук". В результате исследования в стандартном турецком языке выявлено 52 парных слова, сформированных с использованием родственных терминов, из которых 43 основаны на кровном родстве, а 9 — на брачных связях. Работа также представляет интерес с точки зрения анализа сочетаемости

родственных терминов в парных словах, предпочтений в выборе слов при формировании первой и второй частей парных слов, а также примеров их функционирования в контексте письменных источников.

Ключевые слова: турецкий язык, родственные имена, дублирование, кровные узы, брачные узы.

(Салим КЮЧЮК. ПАРНЫЕ СЛОВА, ОСНОВАННЫЕ НА РОДСТВЕННЫХ ТЕРМИНАХ В ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ)

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Salim Küçük (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.
